

MUHAMMAD SODIQ QOSHG'ARIYNING "ODOB AS-SOLIHIN" ASARINING TARBIYAVIY AHAMIYATI

Salavatova Xurshida San'at qizi
Urganch davlat pedagogika instituti Maktabgacha ta'lim
metodikasi kafedrası o'qituvchisi
Qadamboyeva Hilola Umid qizi
Urganch davlat pedagogika instituti Maktabgacha ta'lim
metodikasi kafedrası o'qituvchisi

THE EDUCATIONAL VALUE OF MUHAMMAD SADIQ KASHGARI'S WORK "ODOB AL-SALIHIN"

Khurshida Salavatova Sanat kizi
Urganch State Pedagogical Institute, teacher of the
Department of Preschool Education Methodology
Kadamboyeva Khilola Umid kizi
Urganch State Pedagogical Institute, teacher of the
Department of Preschool Education Methodology

Annotatsiya. Mazkur maqolada talaba-yoshlarda shaxs va uning tarbiyasini yo'lga qo'yish masalalarini aks ettiruvchi asarlarini va pedagogik bilimlarini yarata olgan tarixchi olim va adib Muhammad Sadiq Qoshg'ariyning ta'lim tarbiyaga oid qarashlari, tasavvuf ta'limoti rivojiga qo'shgan hissasi hamda pedagogik qarashlari haqida mulohaza yuritiladi.

Kalit so'zlar: Muhammad Sadiq Qoshg'ariy, salomlashish odobi, ta'lim-tarbiya va uning vazifalari, "Odob as-solihin" asari, ta'rifat, dunyoqarash.

Аннотация. В данной статье обсуждаются взгляды историка, ученого и писателя Мухаммада Сади́ка Кашгари, создавшего произведения, отражающие вопросы личности и его воспитания у студентов и его педагогических знаний, его вклад в развитие суфизма и педагогических взглядов.

Ключевые слова: Мухаммад Сади́к Кашгари, манеры приветствия, образование и его задачи, произведение «Одоб ас-Салихин», просвещение, мировоззрение.

Annotation. In this article, the views of the historian, scientist and writer Muhammad Sadiq Kashghari, who created works reflecting the issues of personality and his education in students and his pedagogical knowledge, his contribution to the development of Sufism and Pedagogical views are discussed.

Key words: Muhammad Sadiq Kashgari, manners of greeting, education and its tasks, the work "Odob as-salihin", enlightenment, worldview.

Kirish.

Asrlar o'tsa hamki bizgacha o'tmishdan qon-qonimizgacha singan ilm va tarbiyaga oid bilimlar va insonni odob-axloqiga oid har xil

qarashlar mavjud. Tarixdagi eng buyuk mutafakkir ulamolar tomonidan ta'lim-tarbiyaga oid moddiy meroslar bor bo'lib, bu madaniy va moddiy meroslar pedagogika faniga

1

¹<https://orcid.org/0009-0003-6067-3098>

²salavatova.xurshida@mail.ru

2

²<https://orcid.org/0009-0000-0321-183X>

²kadamboyevahilola@gmail.com

borib taqaladi. Muhammad Sodiq Qoshg'ariy ham o'zining ta'lim-tarbiyaga oid ilmi orqali sharq pedagogikasi tarixiga o'zining hissasini qo'shgan ulamolardan biri hisoblanadi.

ADABIYOTLAR TAHLILI VA METODOLOGIYA

Mahmud Qoshg'ariy Bolasog'un shahrida dunyoga keladi. Uning to'liq ismi Mahmud ibn Husayn ibn Muhammaddir. Mahmud Qoshg'ariy umri davomida qilgan mashaqqatli mehnati evaziga qomuschi olim va tolmas sayyoh bo'lib tanildi. Mahmud Qoshg'ariy turk tilining nozik bilimdoni va tolmas targ'ibotchisidir. U «arab tili bilan ikki uloqchi ot singari teng poyga qilib, o'zib borayotgan turk tilini» ko'klarga ko'taradi, uning o'ziga xos xususiyatlarini mahorat bilan ko'rsatib beradi. «Devon» sahifalari orqali tanishish ko'z oldimizda Mahmud Qoshg'ariyning geograf, botanik, zoolog, biolog, etnograf, tilshunos, folklorshunos, adabiyotshunos, tarixchi olim sifatida namoyon qiladi [1]. Shuning uchun ham uni qomusiy olim deb ataymiz. Muhammad Sodiq haqida bizgacha juda oz ma'lumot yetib kelgan. Lekin hozirgi paytda bizga ma'lum bo'lgan «Odob as-solihin» asarining o'ziyoq bizga uni mashhur pedagog olim sifatida tanitadi. Bizgacha uning «Zubdat al-masoyil» («Masalalarning qaymog'i»), («Dur al-muzoxir») («Ko'makdoshlarning durdonasi») hamda («Tazkirai xojagon») («Xojalar tazkirasini») nomli asarlari yetib kelgan. Ko'plab ilmga va pedagogikaga oid asarlar yaratish mavjud bo'lgan davrda Muhammad Sodiq Qoshg'ariy tomonidan turkiy tilda («Odob as-solihin») «Yaxshi kishilar odobi», «Zubdat as-masoyil» nomli asarlar yaratildi [2]. «Odob as-solihin» 5 marta, 1889- hamda 1901-yillarda Toshkent shahrida va 1892 hamda 1986-yillarda Istanbul shahrida qayta nashr etilgan. Mazkur asar nomi va mazmunidan ham anglanib turganidek, unda ilgari surilgan g'oyalar insonning hayoti davomida zarur ahamiyat kasb etuvchi xulq-odob qoidalari xususida kishilar, shu jumladan, yoshlarga muayyan darajada ma'lumotlar berishga xizmat qiladi. («Odob as

solihin») asarida ijtimoiy hayot hamda kundalik turmushda har bir inson qat'iy amal qilinishi zarur bo'lgan zohiriy va botiniy odob va axloq qoidalari, ularning ijtimoiy ahamiyati, yoshlar tarbiyasida ijtimoiy hayotni yo'lga qo'yishdagi o'rni va roli borasida batafsil so'z yuritiladi. Muhammad Sodiq Qoshg'ariy tomonidan yaratilgan «Odob as-solihin» asari muallifning o'zi ta'kidlab o'tkanidek, muqaddima 7 bobdan iborat bo'lib har bir bob o'zida 4 faslni aks ettiradi. Muqaddimada asarning maqsadi ochib beriladi. Asarning yozilishidan ko'zda tutilgan maqsad borasida so'z yuritilar ekan, insonning ijobiy xulq - atvoriga ega bo'lishini taqozo etuvchi ijtimoiy zaruriyat mohiyati batafsil ochib beriladi. Asarda ilgari surilgan asosiy g'oya - insonlarning ijobiy xulq atvoriga ega bo'lishlari jamiyatda ruhiy xotirjamlik va moddiy farovonlikni qaror toptiruvchi asosiy omil ekanligini asoslashdan iboratdir. Alloma mazkur g'oya mohiyatini sharhlar ekan, inson odob-axloq qoidalarini egallay olmasa hamda ijobiy xulq-atvori bilan muaddab (odobli) va muzazzab (toza) bo'lmasa, nafaqat o'zi, balki butun dunyoga yomonlik tarqatadi, degan qarashni ilgari suradi [3]. Birinchi bob salomlashish, ko'rishish, qo'l olishish hamda ruxsat so'rash qoidalari to'g'risida ma'lumotlar berishga yo'naltirilgan bo'lib mazkur bob to'rt fasldan tashkil topgan. Ikkinchi faslda esa salomlashish odobining o'n ikki qoidasi borasida fikr yuritiladi. Mazkur o'rinda salom berish va alik olish masalasida bugungi kunga qadar davom etib kelayotgan munozaraga nuqta qo'yilgan. Muallifning fikriga ko'ra, salom bermak sunnat, javobi farzu ayyondir. Muhammad Sodiq Qoshg'ariyning e'tirof etishicha, salom quyidagi holatlarda quyidagi kishilar tomonidan berilishi maqsadga muvofiqdir: ulug' kichikka, otliq piyodaga, yuruvchi o'tirguvchiga, ozchilik ko'pchilikka, xonaga kirib keluvchi, xona ichkarisida o'tirgan kishilarga salom bergay», deb ta'kidlar ekan, bir kishi ko'pchilik oldiga kirib kelganda, birinchi bo'lib salom berishi, ko'pchilik esa baravar ovoz chiqarmasdan salomga alik olishi joizligiga alohida e'tiborni qaratadi. Allomaning

salomlashish odobi xususidagi fikrlari bilan tanishar ekanmiz, ta'lim muassasalarida muallim sinf xonasi yoki auditoriyaga kirib kelganda, "Kim oldin salom berishi kerak?", degan muammoning yechimini topgandek bo'lamiz. Birinchi bobning uchinchi faslida berilgan muloqot (uchrashuv) odobiga oid tavsiyalar ham diqqatga sazovor. Bunda uchrashganda qo'l berib ko'rishish lekin qo'l uchi bilan emas, astoydil, biroq qo'lni silamay, ochiq yuz bilan ko'rishish odobi bayon etiladi. Quchoqlashib ko'rishish, safardan qaytgan kishi hamda yosh bolalar bilan ko'rishish, o'pib ko'rishish odoblari bayon etiladi.

MUHOKAMA

Uchinchi bobda suhbatlashish odobi borasida so'z yuritiladi. Bizga yaxshi ma'lumki, suhbatlashish odobi va uning shartlariga amal qilish ijtimoiy munosabatlarning mo'tadil kechishini ta'minlovchi asosiy va o'ta muhim aksariyat mualliflar tomonidan omillardan bir axloq-odob muammolariga bag'ishlangan hamda asarlar mazmunidan alohida o'rin olgan. "Odob as – solihin" asarida ham muallif suhbatlashish odobi va uning o'ziga xos jihatlari borasida batafsil so'z yuritadi. Mazkur o'rinda quyidagi fikrlar ilgari suriladi: uylanadigan yigit nikohdan oldin o'zi uylanmoqchi bo'lgan qizni ko'rmog'i, uylanadigan qizning bokira bo'lishi, shuningdek, to'rt narsa: umrda, qomatda, molda va nasabda erdan past va uch narsa: husn-u jamolda, xulq (odob) da hamda iffatda erdan yuqori bo'lishi zarurligi muallif tomonidan alohida ta'kidlanadi. Yuqorida qayd etilgan fikrlarning ahamiyati amaliy turmushda o'z isbotini topgan bo'lib, ularni bilish hamda mazkur fikrlarga amal qilish oilalarda tinchlik-totuvlik, farovonlik va xotirjamlikning barqaror bo'lishini kafolatlovchi omillar bo'lib xizmat qiladi. Sodiq kasal holini so'rash, Qoshg'ariy "Odob as - solihin" asarida, ta'ziya va musibat odoblari haqida ham fikr yuritadi. Ushbu holatlarda amal qilinadigan qoidalar mohiyatidan xabardor bo'lish ham har bir kishi uchun foydadan holi bo'lmaydi. Yuqoridagilardan ko'rinib turibdiki,

Muhammad Sodiq Qoshg'ariy tomonidan yaratilgan "Odob as solihin" asari jamiyat a'zolari, shu jumladan, yoshlarning ma'naviy axloqiy jihatdan barkamol bo'lishlarida katta ahamiyatga ega. Mazkur asar har bir inson tomonidan o'rganilishi va kundalik turmushda qat'iy amal qilinishi zarur bo'lgan xulq-odob qoidalarining majmui sanaladi.

Muhammad Sodiq Qoshg'ariy "Odob as-solihin" asarida, kasal holini so'rash, ta'ziya va musibat odoblari haqida ham fikr yuritadi. Ushbu holatlarda amal qilinadigan qoidalar mohiyatidan xabardor bo'lish ham har bir kishi uchun foydadan holi bo'lmaydi. Asarda, shuningdek, ayol kishining oiladagi o'rni va burchlari yuzasidan ham bir qator fikr-mulohazalar bayon etiladi. Muhammad Sodiq Qoshg'ariyning nuqtai nazariga ko'ra, ayol kishining oiladagi eng muhim burchi quyidagilardan iboratdir: xotin erining ruxsatisiz hech joyga bormasligi va hech kimni uyiga keltirmasligi, erining mol-dunyosini sarf etmasligi, o'z zimmasidagi mas'uliyatlarni oqilona bajarishi, eri xursand bo'lsa - xursand, g'amgin bo'lsa g'amgin bo'lishi, erining topish-tutishiga qanoat qilishi, er vafot etganda motam tutib, marhumning ruhini pok saqlashi va hokazolar. Yuqorida tilga olingan pandlar bugungi kunda ham dolzarb ahamiyat kasb etadi. Bemor holini so'rash qarindosh-urug', qo'ni-qo'shni, yor-u birodar, shuningdek, do'st uchun farz ekanligi, bemorning millati va diniy e'tiqodidan qat'i nazar, uning yoniga ochiq yuz bilan kirish, unga ko'nglini ko'taruvchi so'zlar bilan murojaat qilish, bemor oldiga bashang kiyinib yoki kir libosda bormaslik, bemor yotgan xonaga kulib kirib, uning bosh tomoniga yaqin o'tirish, ko'p so'zlanishib bemorni toliqtirib qo'ymaslik, qo'lni peshonasiga qo'yib hol so'rash, bemorni kun yoki kunora kelib toliqtirib qo'ymaslik, bemorning ko'ngli tilaydigan narsalarni so'rab-surishtirib, ularni topib kelish, ammo bemorning muolajasida uni harom narsalardan saqlash, bemor oldida ko'p o'tirmaslik, agar bemor oldida uzoq vaqt qolish zaruriyati yuzaga kelsa, uning ko'ngliga yoqadigan, xush keladigan

soʻzlar yoki hikoyatlardan soʻzlab oʻtirish maqsadga muvofiq ekanligiga alohida urgʻu beradi.

Asarda ziyofat uyushtirish va mehmon kutish odobi borasida ham koʻpgina ibratli fikrlar bayon etiladi. Xususan, mehmondorchilik odobi yuzasidan quyidagi fikrlar ifoda etiladi: mehmondorchilikka kishining boyligi, mavqei yoki mansabiga qaramay, hammaning baravar chaqirish, oila aʼzolarini ham ajratmaslik, mehmonning izzat-hurmatini joyiga qoʻyish, lekin uch kundan soʻng ortiqcha takalluf koʻrsatmaslik, dabdaba qilmaslik, mehmon uchun uyni ortiqcha bezamaslik, lekin, ozoda va toza koʻrpa-toʻshaklardan foydalanish, dasturxon tuzashda isrofgarchilikka yoʻl qoʻymaslik, dasturxonga taom qoʻyilganda avval mezbonning taomga qoʻl uzatishi, mehmondan oldin taomdan qoʻl tortmasligi, mehmonga nisbatan ortiqcha takalluf qilavermaslik, imkoni boʻlsa lazzatli va latif taomlar tayyorlab mehmonning koʻnglini olish kabi qoidalarining mohiyati ochib beriladi. Asarda mehmon tomonidan xonadon sohiblariga nisbatan koʻrsatiladigan hurmat borasidagi qoidalar yuzasidan ham fikr-mulohazalar bayon etiladi. Xususan, ziyofat yoki mehmondorchilikka chaqirilganda, u xoh faqir, xoh ulugʻ martabali kishi boʻlsin, albatta, chaqirilgan xonadonga borishi zarurligi, zolim, axloqsiz, ikkiyuzlamachi hamda xurofotchi kishilar ziyofatga chaqirganda esa bormaslik kabi odob-axloq qoidalariga rioya etish nihoyatda muhim ekanligi taʼkidlab oʻtiladi.

XULOSA

Dunyoqarash - insonning tevarak atrofini qurshab turgan voqelik toʻgʻrisidagi, olamning mohiyati, tuzilishi, oʻzining undagi oʻrni haqidagi qarashlar, tasavvurlar, bilimlar tizimidir. Dunyoqarash insonning dunyoni va oʻzini maʼlum maʼnoda anglashi, tushunishi, bilishi va baholash usuli boʻlishi jihatdan uning har qanday moddiy va maʼnaviy faoliyatida oʻz ifodasini topadi.

REFERENCES

1. Manbashunoslik. Abdumajid Madraimov Gavhar Fuzailova. Darslik. Oʻzbekiston faylasuflari milliy jamiyati nashriyoti. Toshkent-2008.
2. Muhammad Sodiq Qoshgʻariy pedagogik qarashlari. Referat // Oʻzbek tili va adabiyoti. Toshkent, 1972. 4-5 sonlar.
3. Ahmad Yassaviy. Hikmatlar. Toshkent, 1990. 256 bet.
4. Xoja Ahmad Yassaviy. Devoni hikmat. Toshkent, 1991. 268 bet.
5. Ibrohim Haqqul. Tasavvuf saboqdari. Buxoro, 2000. 78 bet.
6. Khaydarov, S. A. (2021). The role of the use of fine arts in teaching the history of the country. International scientific and practical conference. CUTTING EDGE-SCIENCE. In Conference Proceedings (pp. 41-43).

